

CEDİTÇİLİK HAREKETİ VE TÜRKİSTAN-OSMANLI DEVLETİ İLİŞKİLERİ

İbrahim KONCAK *

ÖZET

Ceditçilik Hareketi, Gaspıralı İsmail Bey öncülüğünde geliştirilmiştir. İsmail Bey reformlarına yeni usülle öğretim yapan okullar açarak başladı, daha sonra Tercüman Gazetesini çıkardı. Hareketin öncüleri 1905 Rus İhtilalinden sonra ortaya çıkan siyasi faaliyetlerde aktif rol aldılar. Makale, Ceditçilik Hareketinin nasıl ve hangi şartlarda ortaya çıktığı; Çarlık Rusyasının Ceditçilik hareketine tavrının nasıl olduğu; Türkistan Ceditçileri ile Genç Türkler arasındaki farklılıklar üzerinde durarak, Osmanlı-Türkistan ilişkilerine etkilerinin neler olduğu gibi sorulara cevap vermektedir. Araştırmada, Ceditçilik Hareketi çerçevesinden Osmanlı-Türkistan ilişkileri analiz edildi. Çalışmada konuyla ilgili farklı dillerde çıkan kitap, dergi ve gazete haberleri ile birlikte Gaspıralı İsmail Bey'in konferans konuşmalarından kaynak olarak faydalanıldı.

Anahtar Kelimeler: Ceditçilik, Türkistan, Osmanlı Devleti, Müslüman Reformcular, Genç Türkler

JADIDISM MOVEMENT AND TURKISTAN-OTTOMAN RELATIONS

ABSTRACT

This paper deals with the roots of Jadidism, started by Ismail Bey Gasprinsky, a Tatar intellectual and activist, and focuses on Russian reaction to the movement, further it compares the Jadidism and Young Turks movement and in the final analysis, it refers to the present implications of the movement. Paper used secondary sources such as published books, periodicals, newspaper articles from various countries. The paper answers the questions; how and in what circumstances did Jadid movement start? What was the attitude of Russian Empire to the movement? What were the similarities and differences between Young Turk movement and Jadidism and in what ways it is related with the relations between the Ottoman Empire and Turkistan.

Key Words: Jadidism, Ottoman Empire, Turkistan, Muslim reformers, Young Turks

* Uluslararası Atatürk Alatoov Üniversitesi Öğretim Görevlisi
e-mail: ibrahim.koncak@iaau.edu.kg

GİRİŞ

19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İslam dünyasında genç aydınların öncülüğünde reform hareketleri ortaya çıkmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişme sayesinde muazzam bir askeri güce kavuşan Avrupa devletlerinin fen ve teknolojide geride kalan doğuyu istila edip sömürgeleştirmesi, zamanın aydınlarını sosyal ve eğitim ıslahat hareketlerine sevketti. Osmanlı devletinde Genç Türkler olarak ortaya çıkan fikri ve siyasi hareket, Rusya İmparatorluğu içinde yaşayan genç aydınlarda Ceditçilik (usul-i cedit) şeklinde bir eğitim ve kültür hareketi şeklinde tezahür etmiştir.

Ceditçilik hareketi milli birlik ve milliyetçilik gibi kavramları kullanmakla birlikte; İslam birliği gibi düşüncelere de yer vermiştir. Kırım'dan sonra Orta Asya'da hakimiyeti ele geçiren Rusya İmparatorluğu döneminde kesintiye uğrayan Osmanlı Devleti ve Orta Asya hanlıkları arasındaki siyasi ilişkiler, Ceditçilik Hareketi sayesinde kültürel ve sosyal alanda sivil olarak devam etmiştir.

Makalenin birinci bölümde Ceditçilik hareketi'nin ortaya çıkışını ve Türkistan'da gelişmesini; ikinci bölümde Çarlık Rusyası'nın Ceditçilik ve Cedit okullarına bakışını; üçüncü bölümde Ceditçilik hareketiyle Genç Türkler hareketini karşılaştırıp her iki hareket arasındaki ilişkileri inceleyerek makale sonuçlandırıldı.

KÜLTÜR VE EĞİTİM FAALİYETİ OLARAK CEDİTÇİLİK HAREKETİ

Kasimov (1993) “ Yakın tarihimizdeki sosyal ve kültürel hareketler arasında Ceditçilik kadar önemli rol oynayan, aynı zamanda onun gibi farklı şekillerde izah edilen ve değerlendirilen ikinci bir hadiseyi bulmak zordur” (s.1) diyerek, Ceditçilik hareketinin Orta Asya Cumhuriyetlerinde kalıcı izleri olduğunu ortaya koymuştur. Üyeleri, Stalin döneminde kanlı olarak ortadan kaldırılan (Kimmage,2005) Ceditçilik hareketinin tanımı, ortaya çıkışı ve etkileri, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra akademik çevrelerde tartışıla geldi(Khalid 2001; Kimmage 2005; İngeborg 2001; Devlet 2012; Bowman 1991; Nagayev 1994).

Ceditçilik sosyal bir fenomen olarak, Kabil, Alma-ata, Buhara, Kaşgar, Semerkand, Taşkent'i içine alan bölgelerde otuz yıl devam etmiştir (İngeborg 2001 s. 72). Kimlere Ceditçi dendiği konusunda bilim insanları farklı tanımlar ortaya koymaktadırlar. Khalid, “müslüman toplumunda modern iletişim araçlarını kullanarak reformlar yapma hareketlerine katılanlar” olarak tanımlamaktadır (Khalid 2001). Abdulla Bedrî (1919) Ceditçiler'in bir kolu olan Genç Buharalılar'ı tanımlarken “... onların hayalleri, düşünceleri ve amaçları biz biçare ve fakirleri sıkıntılılarından; yani emirler, beyler ve zenginlerin zulümlerinden âzat etmek ve bizlerin rahatı ve huzuru için gayret ve mücadele etmektir” (Bedri,1919, s.3) şeklinde tanımlamıştır. Ceditçilik akımının öncülerinden Münevver Kari (1917) “Cedit mektebini teşkil edenler de eski mekteb, mederese ve karihaneler'in yetiştirdiği kimselerdi. Onlar sadece Bahçesaray'da yayımlanan İsmail Gaspıralı'nın gazetesini okudular ve bu münasebetle mektebi iyi olarak düşünüp, kitaplar aldılar”(Kızııl Öz.). Özbekistan Leninci Gençler Birliği'nin 19 Mayıs 1926 kongresinde, Ekrem İkrarov (1972) “ Ceditizm burjuva ideolojisi, ticaret burjuvazisinin ideolojisidir. Onun bizimle hiçbir ilgisi yoktur, çünkü o Ekim'in -

1917 *Sosyalist İhtilali-* bir tarafında biz ise diğer tarafında duruyoruz “ (s. 221) şeklinde görüş bildirmiştir. Anlaşıyor ki yeni Leninci gençlik içinde Ceditçilik hareketine karşı söylem gelişmeye başlamıştır. Bu söylem, Moskova'nın değişecek siyasi tutumunun ip uçlarını vermektedir.

Yukarıda Münevver Kari'nin tanımı içerisinde de geçtiği gibi Ceditçilik hareketi yeni bir eğitim anlayışı ve okulculuk anlamında İsmail Gaspıralı'nın (1851-1914) fikirlerine dayanmaktadır. Kırım Tatarların'dan olan Gaspıralı İsmail Bey'in neşet ettiği dönemde genelde İslam coğrafyasında özelde Osmanlı Devleti ve Türkistan'da Avrupa'ya karşı üstünlük sağlamanın yegane yolunun reformlara (icdiyat) bağlı olduğu fikirleri ileri sürülmekteydi. Örneğin; Jamal ad -Din Afghani'nin (1838 – 1897) İslam Birliği, kolonileştirme karşıtlığı ve dini reformculuk hareketi (Pan-islamism, anti-colonialism and religious reformism) ve ilk Ceditçiler olarak da bilinen Rusya Müslümanlarından Abul Nasr Kursavi (1783-1814), Şehabaddin Marcani (1818-1889) gibi düşünürler onuncu asırdan beri terk edilen icdiyat kurumunun işletilmesi ve dini reformlar yapılması gerektiğini savunmuşlardır(Koy 2007, s.35).

Devlet Nadir (1996), ceditçiler'in milliyetçi yönlerini öne sürerek: “Neticede Türkler arasında ne şekilde olursa olsun bir ittifak, birlik kurulmadığı takdirde tam bir köleliğe ve asimilasyona mahkum edileceklerini anladılar. “Ceditçilik” (Usul-ü Cedit) adı verilen reform hareketi işte bu idrakin neticesi idi. 19. yüzyıl ortalarında dil, eğitim-öğretim ve dinî meselelerde ıslah hareketi İdil boyu Tatar aydınlarından Şihabeddin Mercanî (1815-1889), Abdulkayyum Nasirî (1824-1907) ve Hüseyin Feyizhanî (1826-1866) ve başkaları tarafından başlatıldı.”görüşünü öne sürmektedir.”

Reformcu görüşlere, biri gelenekçi Müslüman ulema, diğeri de aşırı milliyetçi Rus köktendincileri olmak üzere iki taraf karşı çıkmıştır. Rusya Müslümanları gelenekçiler ve yenilikçiler olarak iki ayrı kutba bölündüler. Sibiryâ Tatarların'dan Abdurrahîd İbrahimov gibi bazıları tamamen İslami prensiplere geri dönüşmesi gerektiğini savunan gelenekçilere karşı, yenilikçiler dinin rolünü kısıtlayarak, Müslümanların günlük hayatlarını ve kültürlerini modern dünyaya göre tanzim etmeyi öne sürmekteydiler. Roy (2007) Rusya Müslümanlarının fikir ayrılığını, Osmanlı Devletinde halife ve “kökden dincilere” karşı, Genç Türkler ve laikler ile kıyaslamaktadır (s.35). Yazarın Genç Türkler ile aslında Genç Osmanlıları kastedtiği anlaşılmaktadır. Zira tanıma Genç osmanlılar daha fazla uymaktadır. Gaspıralı İsmail Bey'in Ceditçilik Hareketi, toplum içinde mevcut olan iki karşıt fikri akımın sentezi olduğu anlaşılmaktadır.

Gaspıralı İsmail Bey öncülüğünde açılan usul-ü cedit (yeni usul) okulları ve basın faaliyetleri kadimcilerle yeniliciler arasında bir noktada durmaktadır. Roy (2007)iki farklı görüşün Gaspıralı'nın temsil ettiği “laik bir Pan-İslamizmi” ortaya çıkardığını yazmaktadır (s.35). Yazar, Gaspıralı İsmail Bey'in başlattığı akımı; a) mevcut okulların ıslah edilerek yeni usülle eğitim (usul-ü cedit) yapmaları, b) bütün Türkler için ortak (edebiyat) dili, c) Osmanlı Devleti'ne destek olmak amacıyla olduğunu belirtmektedir(s. 36).

Gaspıralı'nın açık bir şekilde siyasete bulaşmadığı, aksine Rusya Devleti ile iyi ilişkiler içinde bulunduğu noktada bilgiler de mevcuttur. Örneğin; 1909 yılında İstanbul'da verdiği konferansta kendisini, dinleyicilere takdim eden zat; "... Lakin bu gayur ve dirayetli zat-ı muhterem maksadını icra hususunu öyle bir suret-i akılanede tertip etmiş ki uğraştığı meselelerin siyasiyata zerre kadar taalluku olmadığını Rusya'ya temin ederek onun pençesinden kendini kurtarmıştır"(Gaspıralı, 1909). Yine aynı konferansta takdim edici "Her ne kadar bazı taraflardan bu hareket mucib-i tevehhüm olmuşsa da Gasprinski hazretleri temin etmiş ki siyasiyatla iştilal yok. Zaten bu gayret, bu hareket ictimâî, ilmî, medenî... (a.g.e)". Alıntıda da anlaşıldığı üzere Gaspıralı hareketini sosyal, bilimsel ve medeni bir akım olarak nitelemiştir.

İngeborg da ceditçilik hareketini sosyal bir fenomen olarak tanımlamaktadır (İngeborg 2001,s.72). Ceditçilik hareketi'nin bazı araştırmacılar tarafından sosyal bir fenomen olarak tanımlanmasına (Ingeborg 2001; Khalid 1998) bizzat hareketin yapısında mevcut olan ikilem sebep olmaktadır. Ceditçiler içinde yaşadıkları Müslüman toplumunu eleştirip (Khalid 1998, s.82) aynı zamanda Uluğbek, Farabi, Alişer Nevai gibi Müslüman ve özellikle Türk bilim adamlarını eserlerinde ve söylemlerinde nazara verdiler.

Gaspıralı, İstanbul konferansında, bilimin doğuda sadece seçkinlere mahsus olmak üzere neşet ettiğini ifade ederek, Babil ve Orhun yazıtlarına atıfta bulunmaktadır. Bilim, islamiyetle "mağaradan çıkıp" Kur'an'ın 'oku' emriyle bütün insanlara açık hale geldiğini belirtmektedir (Gaspıralı, 1909). Gaspıralı'nın konuşmasında Babil ve Orhun yazıtlarına ve Kur'an'ın oku emrine değinmesi, millet anlayışının bütün Müslümanlar anlamında (modern ulus anlayışına nazaran) olduğu anlaşılmakta bununla beraber Orta Asya vurgusu yapmaktadır. Bu da göstermektedir ki Gaspıralı'ya göre Ceditçilik ne sırf dini nede sırf etnik bir akımdır. Ceditçilik şanlı dini görüşü ve millî geçmişi batı eğitim tarzı ile yeniden inşa etme hamlesidir. Doğal olarak Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan milliyetçilik akımından etkilenmiştir. Doğru kaynaklı dini ve batı kaynaklı milliyetçi görüş Ceditçilik Hareketinin Rusya tarafından tehdit olarak algılanması anlamına gelmektedir.

RUSYA VE CEDİTÇİLİK

Çarlık Rusyasının Türkistan siyaseti toplumun dini ve kültürel hayatına müdahale edilmemesi üzerine kuruluydu. Yönetim ve ekonomiyi kontrol altına almasına rağmen yürütülen eğitim sistemine doğrudan-ortadan kaldırma anlamında-müdahalede bulunmadı (Söğüt, 1990 s.222). Rus Otoritesinin halkın tepki ve baş kaldırmaları olmadan kurulması için halkın önde gelenleri ve eğitilmiş kesimle işbirliğine gitmiştir. Bu eğitime destek verildi anlamında olmamakla beraber, ilişilmediğini göstermektedir. Çarlık Rusyasının Ceditçi okullara karşı siyasetinin iki farklı şekilde olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklar önceleri Okullara izin verildiğini ve desteklendiğini göstermektedir (Hunter &Malik 2005 s. 297-298). Çarlık Rusyası Kazan ve Kırım gibi bölgelerde Ceditçiler'in faaliyetlerine izin verip desteklesede Türkistan ve Kafkaslar'da ki faaliyetlerine şüpheyle yaklaşmıştır.

Türkistan'da ilk Cedit okulları 1897'de Andican (kaynaklarda farklı tarihler geçmektedir), 1898'de Semerkand ve Tokmok'da açılmıştır (Allworth,1998, s.42). Orta Asya'da görev yapan Rus yöneticileri, eğitimin ve kültürün yaygınlaşp milli bilincin uyanmasıyla ayaklanmalar çıkabileceği endişesiyle okullara şüpheyle yaklaşmışlardır. Ceditçiler'in faaliyetleri sonucu açılan ana dilde eğitim yapan okullara gençlerin yazılması ve burada kendi konularının ve durumlarının kritiğe tabi tutulmasının salık verilmesi, Rus yöneticileri tedirgin etti (Kassymova, Kundakbayeva, Markus, 2012, s.117). Türkistan'da Cedit okullarına karşı şüpheyle bakılması ve Ceditçilik Hareketinin sıkı kontrol altında tutulmasında İlimski ve onun öğrencilerinden Ostroumov'un etkisi büyük olmuştur.

Ostroumov'un müdürlüğünü yaptığı Taşkent Öğretmen okulunda 30 Ağustos 1882 tarihinde "Rus olmayanların ve müslümanların eğitimlerini hangi prensipler üzerine kurmak gerekir?" konulu bir toplantı yapıldı (Nagayev, 1994). Bu toplantıda bir sunu yapan coğrafya öğretmeni M.A. Miropiyev, "Gaspıralı'nın, bu tasarısını kabul etmek, yok olmak üzere olan müslümanları diriltmek, yani bağrımızda yılan beslemek olur. Müslümanların eğitimlerinin temelinde, İslamı bozmak, dinî gayreti tamamen yok etmek, dolayısıyla onları Ruslaştırmak olmalıdır." (Turkestanskiy Sbornik) diyerek okullara bakışlarını göstermiştir. Rus yönetimi geleneksel okulların yerli dilde eğitim yapmadığından dolayı, başarılı bulmadığından ilişmese de, kendi dilinde eğitim yapan batı tipi okulları tehlikeli bulmaya başlamasıyla bu okullara karşı hamleler yapmaya başlamıştır (Özdemir 2009, s. 161). Okulların özellikle Kazak kültür hayatında etkisinin arttığını gözlemleyen iç işleri bakanlığı valiliklere gönderdiği yazıda;

“Ünlü bir Tatar mollanın Panislamist propaganda yaptığı görülmektedir. Kazak öğrencilerin eğitim aldıkları dinî merkezlerin takip edilmesi gerekmektedir. Özellikle Rusya Müslümanlarından olmayan ve dış ülkelerde eğitim almış olanların dini hizmetler yapmalarına müsaade edilmemelidir. Bununla beraber Rusya'daki bazı Müslüman din merkezleri mesela yeni usulle eğitim veren Orenburg'da Hüseyinov Medresesi ve Ufa şehrindeki Aliye Medresesi'nin çok fazla güvenilir mollalar yetiştirmediği tecrübeyle sabittir.” (Pırmanov 1997, s.66-67)

Yukarıda ki yazıya benzer birçok polis raporu mevcuttur (Starr 2011, s.85-87).Türkistan Rus yönetimi yeni okullar'ın açılmasını ve gelişmesini önlemek için iki farklı yöntem izledi. Birincisi, kadimci ulamayı (eski usulle eğitim taraftarları) ceditçilere karşı kışkırtmıştır. İkinci olarak, Rus okulları'nın sayısı artırılıp yerli öğrencilerin bu okullara girmesi teşvik edildi (a.g.e). Netice olarak, önceleri okullara kayıtsız yaklaşan Rus yönetimi, İlimski ve taraftarlarının faaliyetleri ve okulların gerek sayısı gerekse nitelik bakımından başarılı olması ve topluma mal olmaya başlamasıyla tedirgin olmuş ve Ceditçilik hareketini sıkı takibe alarak bazılarını kapatmıştır. Ruslar'ın Ceditçilik hareketine şüpheyle yaklaşmasında Osmanlı reformcu hareketleri ile Ceditçiler'in ilişkileri etkili olmuştur.

CEDİTÇİLER VE GENÇ TÜRKLER

Ceditçilik hareketinde olduğu gibi “Genç Türkler” yada Jön Türkler hareketi de farklı yönlerden ele alınmakta, farklı değerlendirmelere tabi tutulmaktadır(Kaya 1997 s.4). Genç Türkler hareketi de Ceditçilik gibi Soğuk Savaş sonrası araştırmacıların üzerinde çalıştığı ve kitaplar yazdığı konular arasındadır(Hanioğlu, 2001 s.50-80; Zürcher 2010 s.95-109; Turfan 2000; Pappé 2006 s.56) İki hareket, her ne kadar içinde tahsil görmüş, yazar ve gazetecileri barındırır da bir birinden temelde ayrılmaktadır. Genç Türkler hareketi siyasi bir amaç için teşekkül etmiş veya ettirilmiştir. İkinci meşrutiyet (1908)’e kadar genellikle Avrupa ve özellikle adından da anlaşılacağı gibi (Jön Türkler) Fransa’da faaliyet gösterdi. Mevcut bilgilerden ana amacının 1878’de Abdulhamit (1842 –1918) tarafından dondurulan parlamentonun ve Kanun-i Esasi’nin geri getirilmesi olduğu anlaşılan Genç Türkler hareketi, başlangıçta milliyetçi bir söylemle ortaya çıkmamıştır. Çünkü her ne kadar adı Genç Türkler olsada üyeleri içinde Osmanlı Devleti tebasından Yahudi, Arap, Ermeni, Bulgar ve diğer milletlerden üyeleri vardı. Bu yönüyle Ceditçilik hareketiyle yapısal benzerlik taşımaktadır. İki akım, hedefleri ve dine bakışlarında farklılıklar sergilemektedirler.

Kimmage (2005) Orta Asya Ceditçilik hareketini İslam Modernizminin merkezi olarak görmekte, Ceditçiliğin söylemde Orta Asya İslami geleneğine dayandığını ve gücünü İslamdaki farklı görüşlere dayandırdığını yazarak, Ceditçilerin Genç Türkler’de olduğu gibi İslimiyeti dışlamadığını iddia eder. Ceditçiler asırlar boyu dumura uğrayan “gerçek” İslam anlayışı’nın Müslümanların refahını sağlayacağını savunmuşlardır(Gaspıralı, 1909). Farklı görüş ve amaçlarla başlayan her iki hareket sonraki dönemlerde şartların değişmesiyle, değişikliklere uğramış ve sonları itibariyle aynı kaderi paylaşmışlardır.

Siyasi bir hareket olarak başlayan Genç Türkler hareketi iktidarı ele geçirdikten sonra kendi içinde bir tür ideoloji geliştirerek, Enver Paşa’nın şahsında müşahhaslaşan askeri bir devlet politikasına dönüşürken (Pan-Türkizm), sosya-kültürel bir eğitim hareketi olarak iptida eden Ceditçilik Rusya’da meydana gelen 1905 ihtilalinden sonra siyasileşmiştir(Bascio, 2007 s.177; Roshwald, 2001 s.57). Ceditçilik 1917 Sosyalist İhtilalinden sonra farklı görüşlere ayrıldığı gibi yine aynı tarihlerde Genç Türk hareketi farklı görüşlere ayrılarak gücünü yitirdi. Hem önde gelen Genç Türkler hemde Ceditçilerin ölümleri trajik olmuştur.

Kaynaklardan Ceditçilerin Osmanlı yenilikçileri ile sıkı bir bağlantı içerisinde oldukları sonucunu çıkarmak mümkündür. Özellikle Türkistan Ceditçilerinin İstanbul’da eğitim almış olmaları dikkat çekicidir. Kırmızı Bekir Çobanzade, Fıtrat, Hamza 1912-1914 tarihleri arasında İstanbul’da eğitim aldılar. Nagaev, “Rusya’dan gelen gençler Gaspıralı’nın “Dilde, fikirde,işte birlik”düsturu altında konuşmakta olduklarını ve Türk boylarının birleşmesini isteyen “Millet atası” Gaspıralı’nın yolundan yürümektedirler” (Nagaev, 1994) şeklinde romansı resmetmektedir. Ceditçiler’in milliyetçi çizgide olduğu doğrusya da buna unsur milliyetçiliğiyle süslenmiş İslam milliyetçiliği demek daha doğru olacaktır. Ceditçilerin hayatında İstanbul, Kahire gibi şehirler önemli rol oynamaktaydı. Kaynaklara göre, İstanbul adeta Rusya müslüman reformcuların buluşma yeri olduğu gibi bir kanı ortaya çıkmakta (Gaspıralı, 1909). Ceditçilerin Osmanlı Devleti

ve Mısır'a yaptığı ziyaretlerden kaynaklar geniş bir şekilde bahsetmektedir(Khalid, 1998, s.80).

Erşahin (2008) , “Fıtrat'ta İstanbul etkisi o kadar barizdir ki görüşlerini desteklemek için sık sık Osmanlı ıslahat uygulamalarına atıfta bulunur, Türkçe gazete okumayı bilgilenme ve kültürlenmenin araçlarından sayar.” Şeklinde yazmıştır. Fıtrat'ın İstanbul'da farklı görüşten aydınların çıkardığı Hikmet, Sırat-ı Müstakim ve Tearüf-i Müslimin gibi mecmualarda yazıları çıkmıştır (Erşahin, 2008). İstanbul'da eğitim gören Rusyalı müslüman öğrenciler Rusyalı Talebe Cemiyeti adında cemiyet kurmuşlardır. O dönemde İstanbul'da Rusya müslümanları ve özellikle Kırım ve Kazan Tatarları tarafından kurulan birçok cemiyet faaliyet göstermekteydi (Kırımlı, 1996 s.161; Shissler, 2003 s. 160). Türkistan'dan gelen talebeler ve hacılar bu cemiyetler sayesinde yeni düşünce ve görüşleri alarak Türkistana taşıdıkları anlaşılmaktadır(Keller 2001 s.21). Bu etkileşimi sıradan ve gelişigüzel nitelemek oldukça zordur. Bilinçli ve programlı bir hareket olduğu ve Türkistan ceditçilerinin Kırımlı ve Kazan ceditçileriyle kurumsala yaklaşık seviyede ilişkileri olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır. İsmail Gaspıralı başta olmak üzere farklı kişilerin Türkistanı ziyaret etmeleri ve Rus yöneticilerden izin alınanmasına rağmen gizli olarak okulların açılması ve gizli veya yarı gizli faaliyet göstermeleri buna delil olabilir(Encausse, 1988 s.97).

Mohmud Hoca Behbudi 1899 yılında yirmibeş yaşında genç bir delikanlı olarak İstanbul, Kahire ve Mekke'yi ziyareti sırasında Osmanlı Devleti ve Mısır'da ki eğitim reformlarına şahit oldu ve kültürel reform taraftarı kişilerle görüşmesi, onun hayatının dönüm noktası olmuştur. Buhara'ya döndüğünde Gaspıralı tarafından çıkarılan Tercüman gazetesine abone oldu(Khalid, 1998 s.80). Çeditçilik hareketi, Rus İmparatorluğunun Türkistanı istilasından sonra kesintiye uğrayan siyasi ilişkilerin sosyokültürel alanda devam etmesini sağlamıştır.

Ceditçilik Osmanlı Devletin'de ortaya çıkan bir hareket olmasada, hareketin şekillenmesinde Türkistan aydınlarıyla Osmanlı reform taraftarlarının ilişkileri önemli rol oynamıştır. Çalışmamızın konusu olmasada, günümüzde halen taraftarları bulunan ve zaman zaman Pan-Türkizm zaman zaman Turancılık, Türk Birliği gibi düşüncelerin Osmanlı devletinde şekillenmesine ve daha sonra Cumhuriyet dönemine taşınmasında Özellikle Tatar ceditçilerin rolü olduğu şüphesizdir. Türkistan Ceditçileri Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Türki Cumhuriyetler'de milli kahramanlar olarak ilan edilerek yetmiş yıllık ayrılıktan sonra tekrar toplumlarıyla birleştiler. Bağımsızlıklarını ilan eden Cumhuriyetler'in aydınları ve yöneticileri kendi tarihlerine yöneldiklerinde ilk karşılaştıkları tarihi şahsiyetler Ceditçiler oldu. Kaderin bir cilvesi olarak bu karşılaşma aynı zamanda Türki Cumhuriyetler ile Türkiye Cumhuriyeti arasında siyasi,kültürel, bilimsel ve ekonomik ilişkilerin başlaması anına rast geldi. Günümüzde Türkiye ve Türki Cumhuriyetler'den yöneticiler resmi ziyaretlerde ve kurumsallaşma süreçlerinde yapılan toplantılarda Ceditçi yazar ve düşünürlerle atıfta bulunmaları (Davutoğlu, 2012), Ceditçilik hareketinin yeni dönemde ilişkilerin fikri alt yapısının oluşmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Genelde İslam coğrafyası özelde Osmanlı Devleti ve Türkistan'da Avrupa'nın ilerlemesine karşı geri kalmışlığa çözüm arayan aydınlar sosyal ve kültürel reformalara ihtiyaç olduğunu savundular. Reformcu aydınlar görüşleri çerçevesinde farklı reçeteler sunmaktaydılar. Kırım Tatarlarının'dan Gaspıralı İsmail Bey geri kalmışlığı eğitimle gidermemin mümkün olacağına farkına vararak okulların ve öğretim usüllerinin ıslah edilmesi için Usul-i cedit (yeni usül) görüşünü öne sürerek a) eski metotla eğitim yapan okulların ıslah edilmesi b) yeni metotla eğitim yapan okullar açılmasına öncülük etmiştir. Cedit okulları gerek eğitim için İstanbul ve Kahire gibi şehirlerde eğitim alan öğrenciler, gerekse hac vazivesiyle bu şehirleri ziyaret eden Türkistan'lı aydınlar tarafından Orta Asyaya getirilmiştir.

Okullara başlangıçta tarafsız yaklaşan Rus Çarlık yönetimi, okulların başarısının artmasıyla özellikle Türkistan'da şüpheli yaklaşmaya başlamış ve ceditçileri sıkı takibe almıştır. Ceditçilik akımını Rusya yönetimi'nin baskılarından başka muhafazakar açılıma tepkiyle karşıladı. Önceleri eğitim faaliyeti ve okullukluk olarak başlayan hareket sonraları basın, tiyatro ve edebiyat alanlarına yayılarak, 1905 Rusya İhtilalinden sonra siyasi hareket halini aldı.

Çeditçilik hareketinin Osmanlı Devletinde ki farklı ıslahatçı akımlardan etkilendiği anlaşılmaktadır. Ceditçiler, İslam anlayışının şanlı devirlerde olduğu döneme göre uyarlanması ve toplumun şekillendirilmesini savunmaktaydılar. Ceditçilik hareketi üç safhaya bölünebilir. Birincisi, eğitim ve kültür faaliyeti olarak ceditçilik 1905 Rus ihtilaline kadar olan dönem. İkincisi, siyasi akım olarak ceditçilik Rus ihtilali sonrası. Üçüncüsü 1917 sosyalist ihtilalden sonraki dönem. Ceditçiler gibi Genç Türkler de zaman içerisinde değişime uğramışlardır. Genç Türkler iktidarı ele geçirdikten sonra dönüşerek askeri ve siyasi anlamda etnik Türk Birliği (Pan-Türkist) ideolojisini kısa süreliğine olsa "devlet politikası"na dönüştürdüler.

Artlarıyla ve eksileriyle her iki hareket Çarlık Rusyasının Türkistanı istila etmesinden sonra kesilen siyasi ilişkilerin sosyal ve kültürel anlamda devamlılığını sağlamakla kalmamış aynı zamanda günümüz ilişkilerinde temelini oluşturmuştur. Önde gelen Ceditçilerin Türki Cumhuriyetler'in bağımsızlıklarını ilan etmelerinden sonra milli kahramanlar olarak kabul görmeleri bunun ispatıdır.

KAYNAKÇA

- Bedri A., (1919). Yaş Buharahlılar kimler? Moskova.
- Adeeb K., (1998). The politics of muslim cultural reform: Jadidism in Central Asia. University of California Press.
- Allworth E., (1998). The tatars of crimea: return to the homeland.
- Bagayev S. (Ocak-Mart 1994). Dilde, fikirde, işte birlik (Gaspıralı ve Türkistan). Kardeş edebiyatlar. Sayı: 26, s. 8-14. <http://www.ismailgaspırali.org/yazilar/snagayev.htm> Giriş Tarihi: 10 Aralık 2012

- Davutoğlu Ahmet, (22 Ağustos 2012) Türk Konseyi Dışışleri Bakanları Konseyi'nde Yaptıkları Konuşma, , Bişkek. Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı.Giriş Tarihi:3 Ocak 2013
- Devlet N. , (1996). İsmail gaspiralı dönemi ve ruslarla uzlaşma. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, sayı: 2. s. 403-408.
- Encausse C. H., (1988). Islam and the russian empire: Reform and revolution in central asia, University of California Press.
- Erşahin S.,(2008). Fıtrat'ın türkistan için 2. meşrutiyet mahrecli teccid teklifi üzerine, Bilig, Güz / sayı 47: s.21-44.
- Gaspiralı, İ. Konferans, sırat-ı müstakim, (I. Kısım), 19 Recep 1327 / 1909, Sayı: 48, s. 345-346; (II. Kısım), ("Konferans: Tedrisat-ı Umumiye Hakkında" ismiyle) 26 Recep 1327 / 1909, Sayı: 49, s. 359-364). <http://www.ismailgaspirali.org/yazilar/mcandir.htm#> Giriş Tarihi: 12 Aralık,2012
- Hanioğlu Ş.,(2001). Preparation for a revolution: The young turks, 1902-1908. Oxford University Press.
- Hunter T. S. &Malik H., (2005). Modernization, democracy, and ıslam, Greenwood Publishing
- Ingeborg B., (2001). Jadidism in central asia within reformism and modernism in the muslim world. Die Welt des Islams. New Series, Cilt. 41, Sayı 1, s. 72-88.
- İkramov E.,(1972). İzbirinni turidi va 3 tomah, C. 1. Taşkent.
- Kasimov, B. (1993). Milli uyganish va özbek filologiyası meseleleri, Gazi Turkiyat, Bahar 2010,Sayı 6 s. 336-361
- Kassymova D., Kundakbayeva Z., Markus U.,(2012). Historical dictionary of kazakhstan. Scarecrow Press.
- Kaya H., (1997). Arabs and young turks: Ottomanism, arabism, and ıslamism in the ottoman empire 1908-1918.University of California Press.
- Keller S. (2001). To moscow, not mecca: The soviet campaign against ıslam in central asia, 1917-1941. Greenwood Publishing Group.
- Khalid A., (2001). Representations of Russia in Central Asian Jadid Discourse. In Brower R. D.& Lazzerini J. E., , Russia's orient, imperial borderlands and peoples, 1700-1917 (pp.188-226). Bloomington, Indiana University Press.
- Kırımlı H., (1996). National movements and national identity among the crimean tatars: (1905-1916). Brill
- Kimmage, D., (Ağustos 9, 2005).Central asia: Jadidism- old tradition of renewal. <http://www.rferl.org/content/article/1060543.html>. Erişim Tarihi: Aralık 10, 2012
- Münevver K.,(7 Haziran 1927). Kızıl Özbekistan.
- Nagayev S.,(Ocak-Mart, 1994). Dilde, fikirde, işte birlik (gaspiralı ve türkistan). Kardaş Edebiyatlar, , Sayı: 26, s. 8-14. <http://www.ismailgaspirali.org/yazilar/snagayev.htm> Giriş Tarihi:12 Aralık 2012

- Özdemir E.,(2009). Kazak Kültürel Hayatında Tatarların Etkisi ve Kazak Ceditçiliği'nin Gelişimi. Bilig. Sayı 48: 157-176.
- Pappe I., (2006). A history of modern palestine: One land, two peoples (2.baskı). New York, Cambridge University Press.
- Patrick B., (2007). Defeating islamic terrorism: The wahhabi factor. Wellesley, Branden books.
- Pırmanov, Kapeyeva A.& Kapeyeva A. (1997). Kazak inteligetsiyası. Almatı, Atamura
- Roshwald A. (2001). Ethnic nationalism & the fall of empires: Central europe, russia, and the middle east, 1914-1923. Routledge.
- Roy O., (2007). The new central asia: The creation of nations. New York
- Söğüt Ö., (1990). Başlangıcından günümüze kadar büyük Türk klâsikleri: Tarih, antoloji, ansiklopedi. Çilt:10.
- Starr F. S., (2011). Ferghana valley: The heart of central asia. M.E. Sharpe.
- Turfan N. M., (2000). Rise of the young turks: Politics, the military and ottoman collapse. I. B. Tauris.
- Turkestanstkiy Sbornik, cilt; 361, s.; 144
- Zürcher E. J., (2010). The young turk legacy and nation building: From the ottoman empire to Atatürk's turkey. I. B. Tauris.